

Fortificarea limesului dobrogean de la Dunărea de Jos în preajma războaielor daco-romane

Ioan C. Oprîș

Ideea asupra acestei contribuții s-a născut pornind de la un caz particular, dar îndeajuns de familiar autorului rândurilor de față: acela referitor la începuturile vieții romane la *Capidava*, plasate în unanimitate de către cei mai importanți cercetători ai perioadei – grație unor informații epigrafice limitate și arheologice (chiar mai modeste) – la limita secolelor I-II d.Chr.

În privința *Capidavei* preromane, la aproape un secol de cercetări arheologice în zonă, ne găsim într-un același stadiu exasperant de modelare intuitivă, pentru care încă presupunem un centru de putere getic sugerat de toponimul respectiv. Acesta ar putea fi, de ce nu, chiar sediul nefericitului dinast dobrogean Dapyx – așa cum credea Vasile Pârvan¹ –, conducător local dispărut în confruntările cu nepotul triumvirului, proconsulul Macedoniei, *Marcus Licinius Crassus*. Asediat în fortăreața sa (gr. φρούριον), care sfârșește prin a fi cucerită de generalul roman, în urma trădării unor mercenari greci sau localnici vorbitori de elină din rândul trupelor regelui get, Dapyx sfârșește în mod tragic; asemenea lui Decebal mai târziu, el va alege calea eroică a sinuciderii, urmat de ceilalți frunțași geți².

Toponimul getic inițial³ confirma nu doar existența, dar și însemnătatea locuirii preromane. Fără a fi fost până acum în mod clar identificată în teren⁴ – să fi fost rasă din temelii prin chiar ridicarea primului castru roman pe platoul stâncos de la *Capidava*? –, aceasta se bucura de o poziție geografică și strategică privilegiate, jucând, fără îndoială, un rol important pentru contactele dintre geții dobrogeni și cei din Câmpia Munteană.

Întrebarea pe care ne-o punem în mod legitim este aceea referitoare la momentul și asupra circumstanțelor în care locuirea se va relua aici, la cumpăna dintre secolele I-II d.Chr. Câteva elemente epigrafice ne îndreptățesc să credem că aceste evenimente se plasează într-un cadru mult mai larg, și anume ca parte a unui program de fortificare practicat sistematic și intensiv, cu aplicare la întreaga zonă de limes a Dunării de Jos.

Grigore Florescu găsisese la *Capidava*, în turnul nr. 1 al cetății, la baza primului strat, un fragment de cărămidă cu șampilă (fragmentară) a *legio XI Claudia*⁵. Pe baza acestei descoperi, el trăgea concluzia că însuși lagărul de început a fost construit de un detașament din legiunea a XI-a *Claudia*, adusă de Traian la *Durostorum*⁶. Mai târziu, în campania din 1957, tot el

¹ Pârvan 1926, 88-89 (Pârvan 1982, 54-55); vezi și Florescu 1958, 16.

² Despre desfășurarea campaniei din 28 î.Chr. a proconsulului Macedoniei, *Marcus Licinius Crassus*, îndreptată împotriva geților lui Dapyx și apoi a celor lui Zyraxes, la Cassius Dio LI 26, 1-6.

³ Pentru toponimul *Capidava*, vezi Tomaschek 1893-1894, II, 2, 83.

⁴ Vezi, totuși, numeroasele urme din prima și din a doua epocă a fierului, identificate în jurul *Capidavei*, la gura văii Alvănești, ori pe platoul de la sud de valea Zavalului: Diaconu, Florescu, 1958, 245-247; Irîmia, Cheluță-Georgescu 1982, 132 și notele 37, 38. Vezi și Florescu 1958, 15-16.

⁵ ISM V 53 (astăzi dispărut).

⁶ Florescu 1958, 15 și nota 1.

descoperea două noi fragmente tegulare, aflate însă în afara cetății, lângă drum, purtând ștampila *Leg(io) V Mac(edonica)*⁷ (fig. 1/1-2). În interpretarea sa, faptul respectiv nu însemna neapărat o dislocare a unei *vexillatio* din legiune la *Capidava*, în faza inițială a lagărului, și avansa ideea unui simplu transport de material tegular pe Dunăre, consemnând că tipul de ștampilelor este identic cu cel cunoscut la Barboși și *Troesmis*⁸. Săpăturile ulterioare din zona termelor de la *Capidava* (datate în sec. II-III) au dus la identificarea unor noi mărturii tegulare purtând ștampilele celor două legiuni dobrogene⁹ (fig. 1/3). Știut fiind faptul că nici acum nu se poate preciza cu exactitate momentul venirii legiunii *V Macedonica* la *Troesmis* – adică fie între cele două războaie daco-romane, fie după încheierea ostilităților, în 106¹⁰ – și cum ștampilele cunoscute de la *Capidava* ale legiunii *XI Claudia*¹¹ nu seamănă cu cele cunoscute pentru începutul secolului al II-lea (ultimele în *tabula ansata* și cu epitetul onorific *pia fidelis*)¹², repertoriul tegular amintit nu ne apare ca fiind unul cu adevărat relevant în elucidarea problemei tratate.

O perspectivă cumva mai optimistă o avem grație celei mai vechi epigrafe aflate la *Capidava*, și anume inscripția funerară pusă întâiului membru cunoscut al unei familii de vază din *territorium Capidavense*, cea a Cocceilor: *Marcus Cocceius Vitlus*, veteran al *cohors I Ubiorum*, în care fusese *signifier* (fig. 1/5). Defunctul era un peregrin, de origine illyră, servind în cohorta de Ubii, care se găsea deja în Moesia în 78 d.Chr.¹³ Inscripția funerară de la *Capidava* datează cel mai probabil chiar la începutul sec. II d.Chr., deși personajul nostru devenise veteran sub Nerva, în 97-98¹⁴.

⁷ ISM V 54.

⁸ Florescu, Florescu 1959, 624, fig. 3-4 (din abrevierea numelui legiunii se mai pot vedea doar primele două litere, M și A în ligatură). Ștampilele sunt identice cu cele descoperite apoi în termele castrului de la *Capidava*.

⁹ Termele militare ale castrului timpuriu de la *Capidava* (sec. II-III) au fost cercetate între 1988-1992, de către Valeriu Cheluță-Georgescu, ocazie cu care au fost stabilite mai multe faze constructive. Termele sunt situate în afara zidurilor de incintă, spre sud-est (la cca 75 m în linie dreaptă), între malul abrupt al Dunării și șoseaua județeană actuală. Ele cuprindeau mai multe încăperi cu hipocaust, bazine de apă rece și piscine, precum și aducția de apă și canalul de evacuare. Aceste vestigii sunt suprapuse de vestigiile unei construcții cu portic din perioada romană târzie, iar apoi de aria necropolei romano-bizantine. La începutul locuirii medio-bizantine așezarea de bordeie se va extinde, la rândul-i, în această zonă, pentru ca în a doua parte a locuirii, când bordeiele sunt retrase exclusiv în cetate, aria vechilor terme să redevină spațiu funerar pentru ultimii locuitori ai cetății. De aici provine un numeros material tegular (tegule bipedale și alte cărămizi din *suspensurae*) purtând ștampile ale legiunilor *V Macedonica* și *XI Claudia*.

¹⁰ Mai mult, în actualul stadiu al cercetărilor, nu cunoaștem documente epigrafice care să-i semnaleze prezența la *Troesmis* înaintea epocii lui Hadrian: ISM V 137 (134 d.Chr.).

¹¹ Descoperirile tegulare rezultate din cursul săpăturilor arheologice în perimetrul termelor militare de la *Capidava* urmează a fi în curând publicate. Mulțumim pe această cale drd. Robert Constantin (Muzeul de Arheologie „Callatis” din Mangalia) pentru posibilitatea de a studia variantele de ștampile (în desen) ale legiunilor *V Macedonica* și *XI Claudia* descoperite în cursul respectivelor cercetări.

¹² Asupra problemei tipurilor de ștampile ale legiunii *XI Claudia* identificate în spațiul moesic, pentru începutul sec. II d.Chr., vezi Zahariade 1999, *passim*, fig. 1-3. În ceea ce privește *legio V Macedonica* nu s-a realizat, până în momentul de față, un asemenea demers tipologic.

¹³ Matei-Popescu 2004, 229, n. 588.

¹⁴ Florescu 1958a, 74-77, n. 1 = ISM V 24.

Potrivit unor date recente, trupa va participa la războaiele dacice în rândul armatei Moesiei Inferioare, pentru a rămâne ulterior în teritoriul nou cucerit de la nordul Dunării, în Dacia Inferior și apoi Superior, unde staționează cel puțin până la sfârșitul sec. al II-lea¹⁵. După toate aparențele, aceasta pare să fie prima trupă aflată în garnizoana de la *Capidava*, fapt confirmat și prin descoperirea unei cărămizi purtând ștampila cohortei de ubii, publicate de noi în urmă cu mai mulți ani¹⁶ (fig. 1/4). Trupa care îi va succede în garnizoană este o altă unitate de germani, *cohors I Germanorum*, iar pentru aceasta din urmă diplomele militare cunoscute în provincie, lăsând-o la o parte pe cea din 127¹⁷, datează apoi din anul 145 (cea de la Malak Preslovac), urmând și alte diplome, din 146, cca 155, 157 – cea de la Brestovene, în care ultimă diplomă apare și specificația *c(ivium) R(omanorum)*¹⁸. Când și cum se va fi petrecut schimbarea

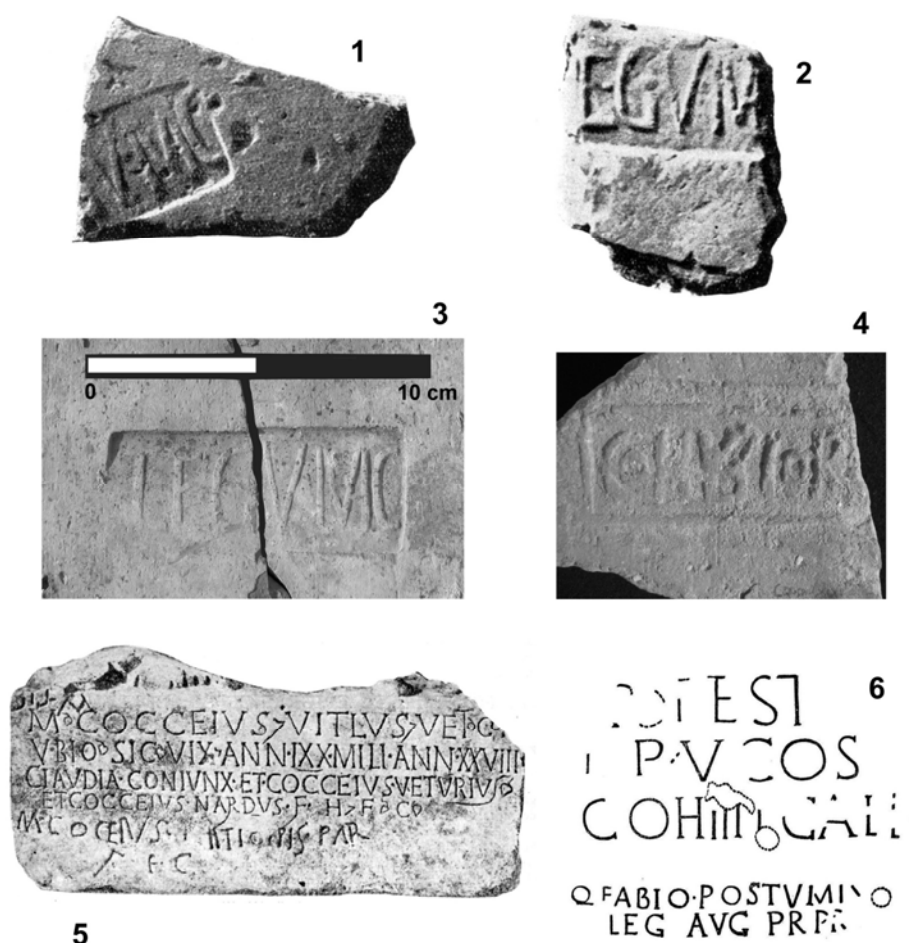


Figura 1.

1-3. Cărămizi cu ștampila Leg(io) V MAC(edonica), Capidava;

4. Cărămidă cu ștampila COH(ors) I UBIOR(um), Capidava;

5. Stela funerară a lui Marcus Cocceius Vitlus, Capidava;

6. Milliarium din timpul guvernatorului Q. Fabius Postuminus, Sacidava, com. Dunăreni (jud. Constanța).

¹⁵ Matei-Popescu 2004, 229, n. 591-594.

¹⁶ Opreș 1997.

¹⁷ Matei-Popescu 2004, 211, n. 401 (din 20 august 127).

¹⁸ Matei-Popescu 2004, 212, n. 403.

de trupe nu se poate infera în actualul stadiu al cercetărilor.

Faza inițială a fortificației romane ridicate la *Capidava* a putut fi documentată din punct de vedere arheologic de către Grigore Florescu în ruptura cortinei A, acolo unde aceasta din urmă a fost retezată de exploatarea carierei de pe malul Dunării la începutul sec. XX¹⁹. Mult mai clar apare această fază în interiorul turnului 7, unde, mai adânc cu 0,30 m față de nivelul intrării în turn, se mai păstrează parțial fundațiile turnului drept de poartă al castelului din secolele II-III. Acesta, suprapus parțial pe latura de sud-vest de latura omoloagă a turnului 7, este coliniar cu castelul târziu, de plan dreptunghiular-oblong (2,40 x 3,60 m), având zidurile groase de 1,20 m pe latura frontală și de 0,70 m pe cea laterală²⁰. Din această fază inițială a fortificației romane datează și instalația portuară fluvială de la *Capidava*²¹, a cărei accesare trebuie să se fi făcut pe o poartă specială, situată pe flancul dinspre Dunăre al cetății.

Cunoaștem însă în Dobrogea epigrafe mult mai importante decât cele anterior prezentate, de natură a aduce mai multă lumină în problema începutului secolului al II-lea d.Chr. la Dunărea de Jos.

Se cuvine amintit, dintru început, stâlpul miliar descoperit la *Sacidava* (Muzait, Dunăreni), pus de *cohors IV Gallorum* (fig. 1/6), în vremea când oficiul de *legatus Augusti pro praetore Moesiae Inferioris* era îndeplinit de *Q. Fabius Postuminus* (între anii 103-105)²². Piesa de la *Sacidava* reprezintă cel mai timpuriu *milliarium* cunoscut în regiune până acum, iar apariția sa pe linia Dunării aparține unei logici strategice majore, care îl determină pe Traian să procedeze la organizarea deplină a limes-ului Dunării de Jos, pentru a putea declanșa și susține războaiele cu dacii lui Decebal. Următorii miliari, în ordine cronologică, datează din vremea lui Hadrian, cel mai devreme: este cazul a două piese din jumătatea meridională a Dobrogei, aflate în apropierea Tomisului, în zona litorală (sau/ și) pe *semita Tomis-Axiopolis*, respectiv al celei de-a treia, din *territorium Capidavense*, găsită la Dorobanțu²³.

Revenind la borna miliară de la *Sacidava*, aceasta a fost descoperită în anul 1980, în urma unei scurte campanii de curățare în interiorul fortificației, în ruinele turnului E²⁴. Piesa permite în egală măsură identificarea fortificației de la *Sacidava* ca sediu, ce-i drept, pentru scurtă vreme, al *cohors IV Gallorum*. Unitatea va pleca în urma războaielor daco-romane, fiind dislocată în provincia Thracia, unde o aflăm deja atestată în anul 114²⁵.

¹⁹ Florescu 1958, 14 și n. 2; vezi, în aceeași lucrare, și Florescu 1958b, 30-31, fig. 4.

²⁰ Florescu 1958b, 59, fig. 45.

²¹ Vezi Matei 1987, în special p. 99, unde sunt menționate monedele datate la începutul sec. II d.Chr., descoperite cu ocazia cercetării arheologice a instalației portuare antice de la *Capidava*.

²² Rădulescu, Bărbulescu 1981, nr. 1, 353-356; pentru *cohors IV Gallorum*, vezi și Matei-Popescu 2004, 208-210; pentru perioada în care *Q. Fabius Postuminus* este guvernator al Moesiei Inferior, vezi Thomasson 1984, col. 131, nr. 67: a. 103 (103/105?).

²³ Primii doi miliari sunt datați în anii 124 (CIL III 7615 = ISM II 49) și 134 (CIL III 7613 = ISM II 53). Cel de-al treilea, pentru care inscripția de la Hadrian este mai puțin sigură decât cea ulterioară, din vremea Tetrarhiei, a fost descoperit la Dorobanțu, unde se cunoaște un *vicus Hi(li?)*, în *territorium Capidavense* (vezi CIL III 12516 = ISM V 5 = IGLR 83). Vezi și Bărbulescu, Câteia 1998, 121, pentru discuțiile mai noi asupra celor trei miliari, între care probleme de identificare în teren pune încă CIL III 7613 = ISM II 53, aflat în apropierea localității antice *Tres Protomae*.

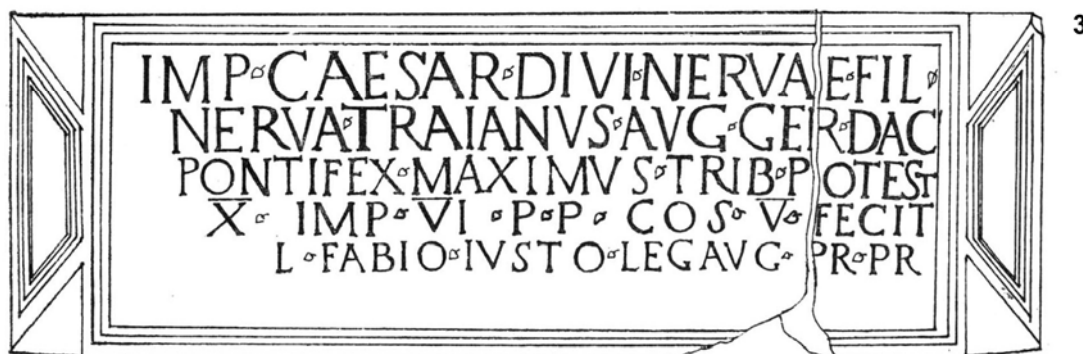
²⁴ Rădulescu, Bărbulescu 1981, 583, n. 1.

²⁵ Matei-Popescu 2004, 208-209, n. 372.

Figura 2. Inscriptii de inaugurare a unor noi fortificații:

1. În timpul guvernatorului Q. Fabius Postuminus (103 d.Chr.), Carsium (Hârșova, jud. Constanța);

2-3. În timpul guvernatorului L. Fabius Iustus (105-108 d.Chr.), com. Rasova (jud. Constanța).



Din aceeași zonă provine o altă descoperire epigrafică fortuită (fig. 2/ 2-3), aflată în același an (1980) în apropierea comunei Rasova (jud. Constanța)²⁶. Datarea sa este asigurată cu ajutorul numelui unui nou guvernator, *L. Fabius Iustus*, aflat la conducerea provinciei Moesia Inferior în vremea celui de-al doilea război dacic al lui Traian și după încheierea acestuia²⁷. Editorii piesei au considerat-o, pe bună dreptate, a fi un document epigrafic care atestă

²⁶ Rădulescu, Bărbulescu 1981, 586-588, fig. 2.

²⁷ După îndeplinirea oficiului respectiv (plasat între anii 105-108), *L. Fabius Iustus* pleacă în Syria, unde-l înlocuiește pe Cornelius Palma și unde apare deja menționat pe un miliar din anul 109. Pentru discuția asupra acestui guvernator al Moesiei Inferioare, vezi Rădulescu, Bărbulescu 1981, 586-588.

inaugurarea unui lagăr fortificat, ridicat pe limesul dobrogean, în plină desfășurare a războaielor daco-romane. Piesa provine din săpături de salvare în punctul „La Pescărie”, aflat la 2 km sud de Rasova. Acestea au fost practicate cu ocazia lucrărilor hidrotehnice de amenajare a malului dunărean, într-un loc unde apăreau fundații masive legate cu mortar, cuptoare pentru arderea ceramicii, etc, care vădeau existența unui ansamblu fortificat de epocă traianee de o amploare considerabilă²⁸. Iarăși, informația arheologică se oprește în punctul în care ar fi putut, de fapt, să înceapă.

O epigrafă de maximă importanță pentru subiectul tratat aici, datată cu câțiva ani înaintea celei de la Rasova, mai precis în cursul anului 103 d.Chr, este inscripția de inaugurare a castrului de la *Carsium* (fig. 2/1), ridicat din ordinul împăratului Traian (a cărui întreagă titulatură apare în nominativ, ca și la Rasova), sub directă supraveghere a legatului Moesiei Inferioare, *Q. Fabius Postuminus*²⁹.

Dată fiind starea sa fragmentară, în jurul acestei piese a circulat, încă din vremea publicării sale de către Vasile Pârvan, o vie dispută referitoare la numele trupei care-și afla la momentul respectiv garnizoana la *Carsium*: marele savant opta în reîntregirea tablei pentru *ala II Hispanorum et Aravacorum*³⁰, în timp ce o a doua unitate de cavalerie aflată în discuție ar fi *ala Gallorum Flaviana*³¹. O recentă ipoteză introduce în ecuație o nouă ală, *I Flavia Gaetulorum*³².

Mai puțin importantă ni se pare atribuirea exactă a primului ocupant al fortificației traianee de la *Carsium*, între ultimele două unități amintite. Cât despre *ala II Hispanorum et Aravacorum*, lăsând la o parte diplomele militare cunoscute³³ și implicarea unității în construcția și întreținerea drumurilor documentată doar la cumpăna sec. III d.Chr. la *Carsium*³⁴, se cuvine amintit faptul că cea mai veche atestare epigrafică a unui veteran în teritoriul imediat învecinat (mai precis la *Capidava*, unde-l aflăm pe Aelius Longinus) datează între anii 161-169, când Marcus Aurelius și Lucius Verus domnesc împreună³⁵. Unitatea sosea la *Carsium* cândva

²⁸ Rădulescu, Bărbulescu 1981, 586, n. 27. Raportul preliminar asupra săpăturilor de salvare efectuate lângă Rasova, în punctul numit „La Pescărie” rămâne și astăzi inedit, fiind doar prezentat, după încheierea săpăturilor în 1980, în cadrul Sesiunii Naționale Pontica a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța. Vezi, în același sens, și Bărbulescu 2001, 116-117, n. 898-900. În cursul săpăturilor arheologice amintite, în punctul „La Pescărie” au fost descoperite cărămizi ștampilate ale *Leg. V M(a)*., *Leg. XI Cl. P.F.* și *Leg. I. Ital.*, considerate a fi în legătură cu activități militare de anvergură la Flaviana (?), în cursul cărora subunități ale legiunilor respective au participat și la construirea unui *horreum*. În privința monedelor identificate cu această ocazie, se cuvine subliniat faptul că acestea datează, într-o mare măsură, din perioada domniei lui Traian.

²⁹ ISM V 94, p. 120-121.

³⁰ Pârvan 1912-1913, 480-489, nr. 4.

³¹ Vezi Suceveanu 1991, 63; pentru *ala I Gallorum Flaviana*, Matei-Popescu 2004, 186-187 și, în special, n. 141.

³² Pentru *ala I Flavia Gaetulorum*, vezi, în general, la Matei-Popescu 2004, 179-183, iar pentru ștampilele AL FL de la *Carsium* (care i-ar aparține de fapt, în ultima lectură datorată lui C.C. Petolescu (AÉ 1998, 1145-1147), vezi toată bibliografia anterioară la p. 181 și n. 77.

³³ Matei-Popescu 2004, 189-191.

³⁴ ISM V 95, p. 192-193 = CIL III 7603.

³⁵ ISM V 23 = Florescu 1958a, 90-92, nr. 13, respectiv un altar votiv descoperit în cetate, pus lui Iupiter Optimus Maximus, Iunonei Regina și pentru sănătatea împăraților Augustus Antoninus (Marcus Aurelius) și Lucius Verus de către Aelius Longinus, *vet(e)ranus* din *ala II Hispanorum et Aravacorum*, poate magistrat local într-unul dintre satele subordonate Capidavei. Alte câteva atestări dobrogene ale unor militari activi sau veterani ai unității de aravaci, din a doua jumătate a secolului al II-lea și din

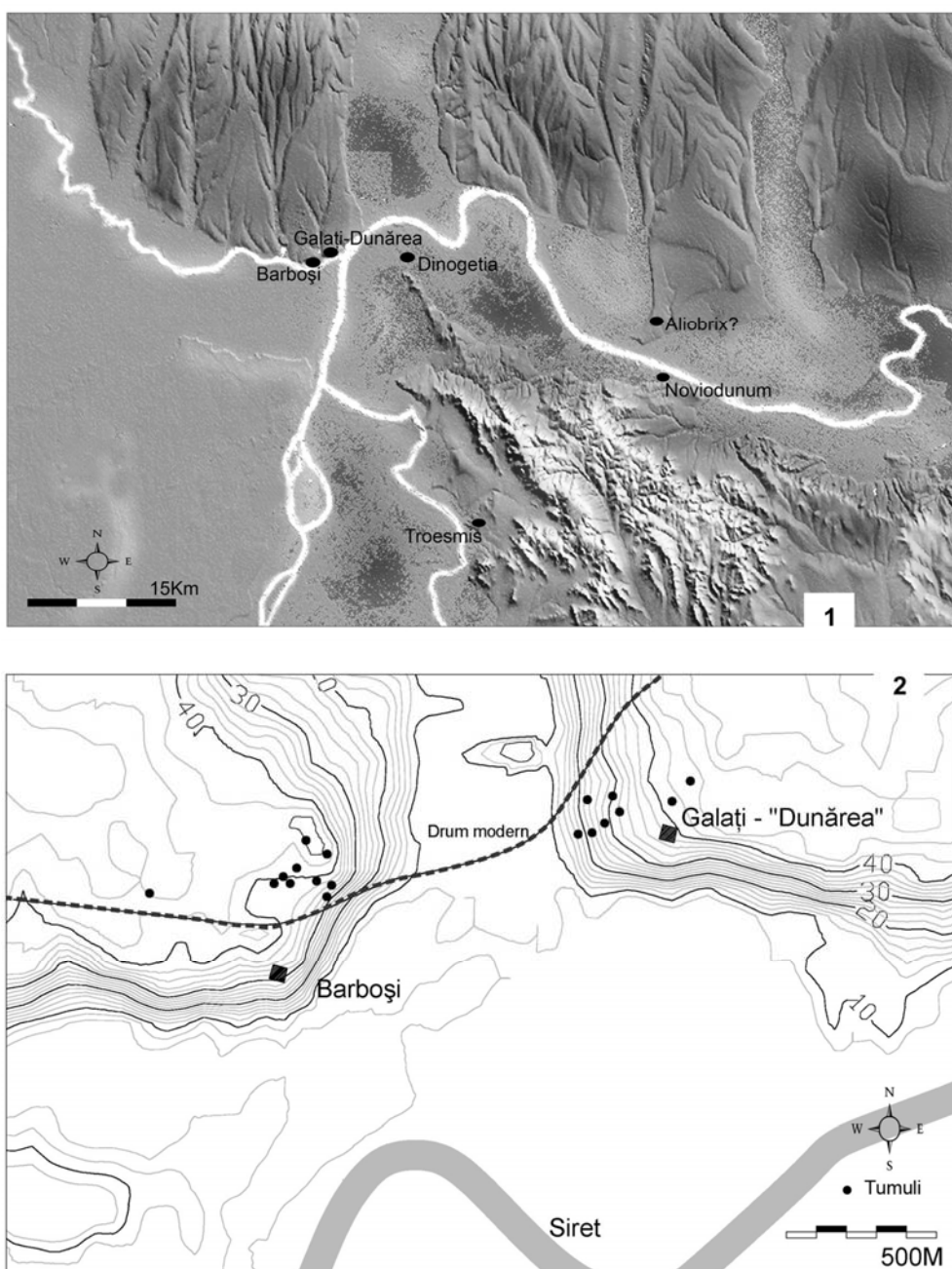


Figura 3:

1. Fortificațiile romane din zona curburii Dunării în perioada Principatului;
2. Siturile arheologice Galați, cart. Dunărea și Barboși (după Țentea, Cleșiu 2006, fig. 1)

târziu în a doua jumătate a sec. II d.Chr., iar până atunci nu i se poate încă atribui o garnizoană clară, deși se știe că făcea parte din armata dobrogeană.

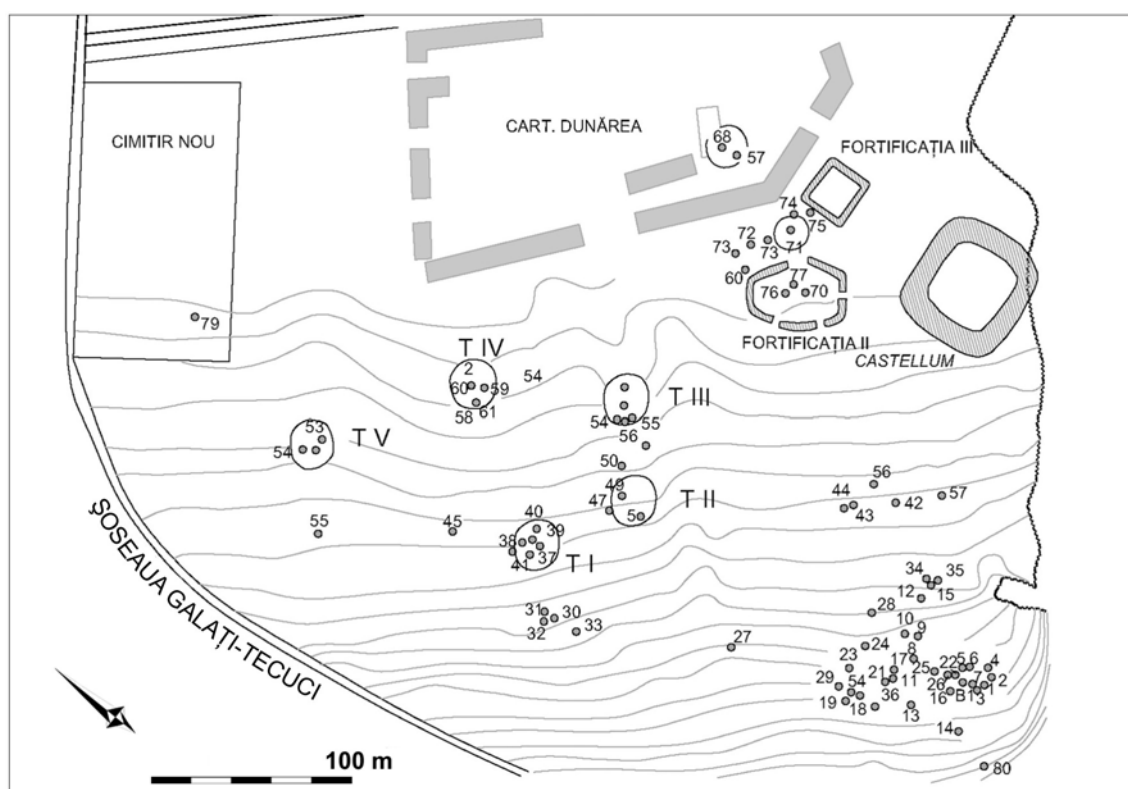
Ce contează cu adevărat aici, mai presus de toate elementele de ordin secundar prezentate în rândurile de mai sus, sunt momentul – anul 103 (același an în care aflăm la Muzait lucrările de construcție a drumului de limes, în apropierea Sacidavei) și operațiunea –

primele decenii ale celui următor sunt disponibile în stadiul actual al cercetărilor (dar fără să poată fi încadrate cronologic cu mai mare precizie), în teritoriul Histriei (ISM I 273, 297, 278?), la *Tomis* (ISM II 225), dar și pe linia Dunării, la *Arrubium* (ISM V 253) și la *Cius* (ISM V 117, 121?).

ridicarea unei fortificații de maximă însemnătate strategică pentru limesul dunărean, în răstimpul dintre cele două războaie dacice ale lui Traian.

În sfârșit, se cuvin amintite câteva noi informații rezultate din săpături arheologice recente. Despre centrul militar și civil de la Barboși (sudul Moldovei) se știe că acesta se găsea sub controlul Moesiei Inferioare; castrul de aici s-a construit, probabil, în vremea lui Traian, după cum rezultă dintr-o cunoscută inscripție, datată în anul 112³⁶. În acest castru au apărut cărămizi șampilate ale legiunilor *I Italica* și *V Macedonica*, ale cohorței *II Mattiacorum* și flotei moesice³⁷. Alte ștampile ale legiunilor menționate, alături de cele aparținând flotei moesice, apar și la Orlovka (Cartal), pe malul de nord al Dunării (puțin în amonte de *Noviodunum*)³⁸.

Fig. 4. Galați, cartierul Dunărea – planul sitului (după Țentea, Cleșiu 2006, 65, fig. 2).



Cercetări recente vin să adauge noi date referitoare la o fortificație de mici dimensiuni de la Galați - cartierul Dunărea (vezi fig. 3-4), situată la jumătatea distanței între Galați și Barboși, considerată de către colegul Ovidiu Țentea a fi o fortificație temporară databilă (eventual) chiar anterior fortificației de la Barboși³⁹. În consecință, „fortlet”-ul din cartierul

³⁶ ISM V 292; o a doua datează de la Hadrian, ISM V 293 – datată larg 117-134. Pentru fortificația de la Barboși, vezi întreaga bibliografie la Țentea, Cleșiu 2006, 40, n. 1.

³⁷ ISM V, 305-308.

³⁸ TIR, L 35, p. 22.

³⁹ Țentea, Cleșiu 2006, 48, n. 24: „Nu se poate exclude așadar funcționarea ei chiar în timpul domniei lui Traian, apoi, odată cu amplele construcții care au avut loc în castrul de la Barboși și cu realizarea valului de la Galați, în timpul domniei lui Hadrian, această mică fortificație ar fi putut fi dezafectată”. Ovidiu Țentea a avut bunăvoința a-mi pune la dispoziție ilustrația realizată cu ocazia săpăturilor preventive (2004) practicate în mica fortificație și necropola de la Galați - Cartierul Dunărea, situate la

Dunărea ar fi putut fi ridicat și utilizat tocmai în contextul războaielor daco-romane. Deși datarea se bazează pe analiza amforelor identificate în interiorul șanțurilor (singurele artefacte descoperite) – fapt care împiedică stabilirea unei cronologii mai strânse a fortificației temporare – autorul citat consideră drept perioadă de funcționare a fortificației prima jumătate a secolului al II-lea d.Chr, poate chiar în timpul domniei lui Traian. Același binevoitor coleg ne semnalează existența a altor trei fortificații temporare, de mici dimensiuni, la nord de Barboși, aflate sub actualul Sidex-Ispa⁴⁰.

În condițiile în care noi obiective, ori materiale arheologice și epigrafice majore lipsesc pentru moment, după cum se vede, intervenția noastră s-a vrut a fi o *mise en revue* asupra celor mai importante date referitoare la fortificarea limesului Dunării de Jos în epoca lui Traian. Atacul dacilor și al aliaților acestora din iarna anului 101-102, dar și nevoia de întărire a flancului răsăritean, subțiat de eforturile trupelor implicate *trans Danuvium* în marea *expeditio Dacica*, vor conduce – poate chiar din vremea primului război dacic, mai evident din perioada interbelică (după cum ne indică în mod clar două dintre epigrafele prezentate mai sus) și în anii ce au urmat apoi – la punerea în operă a unui program constructiv de anvergură, acela de constituire deplină a limesului dobrogean al Moesiei Inferior⁴¹. O dimensiune comparabilă pentru impresionantul demers traianic vom mai afla pentru această zonă a Dunării de Jos abia în epoca tetrarhică și constantiniană, sau și mai târziu, în secolul al VI-lea, în vremea împăratului Iustinian.

The strengthening of the Lower Danube limes in Dobrudja on the eve of the Dacian-Roman wars of emperor Trajan

- abstract -

The author reviews all the data available in the current state of research regarding the intensive strategic building activities along the Lower Danube limes during or shortly after the famous *bellum Dacicum* in AD 101-106.

Several significant data regarding this topic are due to the archaeological excavations carried out in *Capidava* (commune of Topalu, Constanța county). One brick stamp belonging to the *cohors Ubiorum*, the first auxiliary unit garrisoned in *Capidava*, a funerary epigraph of a veteran from the Ubii cohorts, as well as several early constructive elements noticed at the curtain-wall A and at the (main) gate-tower no. 7 confirm the erection of the Roman fort in *Capidava* on the eve of the Dacian wars, during late Ist – early

cca 1,5 km E de fortificația de la Barboși (aproximativ la jumătatea distanței între ultima și malul Dunării).

⁴⁰ Îi mulțumim și pe această cale pentru informație dlui Ovidiu Țentea, care ne semnala că în arhiva Universității din Keele (Marea Britanie) se păstrează fotografii aeriene din vremea celui de-al Doilea Război Mondial (zboruri americane, englezești și germane) asupra acestor fortificații temporare. Vezi Țentea, Oltean 2006 (în curs de publicare).

⁴¹ Pentru înțelegerea deplină a profundelor transformări petrecute în teritoriul Dobrogei, pe întregul parcurs al domniei lui Traian (desăvârșite apoi, de către succesorul său, Hadrian), care aduc, pe lângă constituirea teritoriilor noilor cetăți-orașe romane de pe linia danubiană sau din zona centrală, și resistematizarea teritorială a cetăților grecești din Pontul Stâng, reconstrucția incintelor acestora și ample lucrări edilitare, vezi Suceveanu 1991, 30-31, 40-54 și *passim*.

IInd c. AD. Regarding the construction of the Roman fortification at *Capidava*, it has been commonly accepted that one *vexillatio* formed by militaries from the legions V Macedonica and XI Claudia accomplished this activity. The bricks and tiles bearing stamps of the two legions, largely found in the military *thermae* of the site (assumed to date back to the same early period), cannot constitute at present a relevant witness for our topic. First of all, any typology of the *legio V Macedonica* stamps during its residence at Troesmis has been until now achieved. As to the *legio XI Claudia* stamps, the ones found out at *Capidava* do not belong to the LEG•XI•C• P•F types (inscription in *tabula ansata*), known for the early IInd c. AD in Moesia Inferior.

Nevertheless, a couple of important epigraphs come from two more sites of this limes section. Both of them are inaugural inscriptions. The inscription from Rasova (Constanța county), discovered during rescue excavations (1980), that have never been continued or thoroughly published, is largely dated under the authority of L. Fabius Iustus, *legatus Augusti pro praetore Moesiae Inferioris* in AD 105-108 (?), i.e. during the second *expeditio Dacica* of Trajan and for two more years after the conflict ended. As for the second one, coming from the strategic fortress in *Carsium*, it has been precisely dated in AD. 103, under the office of *Q. Fabius Postuminus*. An interesting perspective can be offered by the scarce milestone cases recognized in this part of Moesia Inferior for the early decades of the 2nd c. AD. The earliest *milliarium* known in Dobrudja is dated during the reign of Trajan (once more in AD 103) and has been discovered at Sacidava. It pleads, beyond doubt, for a simultaneous making of the limes strategic road and the erection of a dense line of fortified camps along the Danube, in specific connection to the Dacian wars.

Both fresh and interesting archaeological data could be added to the ones already cited above, due to the recent rescue excavations (2004) in Galați – Dunărea neighbourhood. Not far from the camp in Barboși (dated with inscription in AD 112), an early Roman fortlet and a necropolis (the end of the Ist – middle IIIrd c. AD) have been known for several decades, positioned 1.5 km East from Barboși, on the Danube's left bank. The analysis of the ceramics found in the ditches of the fortification, i.e. narrow-necked light-clay amphorae (Zeest 64 and Zeest 94 types), entitled the authors of this research to infer a largely functioning of the fortlet in the first half of the IInd c. AD. Moreover, this temporary structure, commissioned to garrison a *vexillatio* for a short period of time, might have functioned – according to the authors of the latest research – rather in the first decade of the IInd c. AD (previous to the construction of the Barboși camp), in which case the association of the “Dunărea” district fortlet to the Dacian wars military purposes could be logically conjectured. Due to Second World War aerial photographs, one should mention three further temporary fortlets north of Barboși, within the area occupied at present by the Sidex-Ispa metallurgical company.

In conclusion, an imperious strategic need of strengthening the eastern flank, at the back of the Roman advance north of the Danube expeditiously came to life, following to the harsh lesson of the surprise attack of the Dacians and their allies in Moesia Inferior, during the winter AD 101-102. Thus, Trajan decided the *mise en oeuvre* of an extensive constructive program, by building reliable fortifications in Dobrudja, and installing legions along with auxiliary units in the dense line of garrisons on this final section of the Lower Danube limes. A comparable dimension of this huge military program will be later on resumed by the Tetrarchs and Constantine the Great (during the late IIIrd - early IVth c. AD), as well as by Justinian (VIth c. AD).

List of Figures

Fig. 1/ 1-3. Bricks bearing the stamp of LEG(io) V MAC(edonica), Capidava (commune Topalu, Constanța county); 4. Brick with the stamp of COH(ors) I UBIOR(um), Capidava; Stele of Marcus Cocceius Vitlus, Capidava; Milliarium dated 103 AD, during the office of Q. Fabius Postuminus in Moesia Inferior (Sacidava, commune Dunăreni, Constanța county).

Pl. II. Inaugural inscriptions of two new fortifications: 1. During the office of Q. Fabius Postuminus (103 AD, Carsium, Hârșova, Constanța county); 2. during the office of L. Fabius Iustus (105-108 AD, commune Rasova, Constanța county).

Pl. III. 1. The Roman fortifications from the Danube bent area in the Principate period; 2. The archaeological sites from Galați, Dunărea and Barboși districts (after Țentea, Cleșiu 2006, 64, fig. 1/ 1-2).

Pl. IV. Galați, Dunărea district. The site plan (after Țentea, Cleșiu 2006, 65, fig. 2).

Bibliografie

- Bărbulescu 2001 – Maria Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p.Chr.)*, Constanța, 2001.
- Bărbulescu, Câteia 1998 – Maria Bărbulescu, Adriana Câteia, Drumurile din Dobrogea romană, pe baza stâlpilor miliari din sec. II-III p.Chr., *Pontica* 31, 119-127.
- Diaconu, Florescu 1958 – P. Diaconu, R. Florescu, Urme de așezări în jurul Capidavei, *Capidava*, 245-247.
- Florescu 1958 – Gr. Florescu, Capidava în cadrul organizării limesului dunărean al Dobrogei antice, *Capidava*, 7-24.
- Florescu 1958a – Gr. Florescu, Monumente epigrafice și sculpturale, *Capidava*, 73-133.
- Florescu 1958b – Gr. Florescu, Săpăturile arheologice din anii 1924-1942, *Capidava*, 25-72.
- Capidava* – Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică, I*, București.
- Florescu, Florescu 1959 – Gr. Florescu, R. Florescu, Săpăturile arheologice de la Capidava, *MCA* 6, 617-627.
- Irimia, Cheluță-Georgescu 1982 – M. Irimia, N. Cheluță-Georgescu, Amfore antice apărute într-un mormânt tumular de la Topalu (jud. Constanța), *Pontica* 15, 125-136.
- La Dobroudja romaine* – Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991.
- Matei 1987 – Cr. Matei, Cercetările arheologice în zona instalației portuare antice de la Capidava, I, *CCDJ* 3-4, 95-101.
- Matei-Popescu 2004 – Fl. Matei-Popescu, Trupele auxiliare romane din Moesia Inferior, *SCIVA* 52-53, 173-242.

- Opriș 1997 – I.I.C. Opriș, O nouă mărturie epigrafică privitoare la staționarea cohorței I Ubiorum la Capidava, *SCIVA* 48, 3-4, 277-281.
- Pârvan 1912-1913 – V. Pârvan, Descoperiri nouă în Scythia Minor, *ARMSI*, ser. II, t. 35, 1912-1913, p. 480-489
- Pârvan 1926 – V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Cultura Națională, 1926 (reeditare R. Florescu, Editura Meridiane, București, 1982).
- Rădulescu, Bărbulescu 1981 – A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, De nouveau sur les légats de Trajan en Mésie Inférieure entre 103 et 108 de n.è, *Dacia* NS 25, 353-358.
- Suceveanu 1991 – Al. Suceveanu, La Dobroudja aux I^{er}-III^e siècles n.è., *La Dobroudja romaine*, București, 22-153.
- Thomasson 1984 – B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Götteborg.
- Tomaschek 1893-1894 – W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, Wien (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse), vol. 128 (IV), 1893, 1-130 (*I. Übersicht der Stämme*); 130 (II), 1893, 1-70; 131 (I), 1894, 1-103 (*Die Sprachreste*); reimprimare 1980.
- Țentea, Cleșiu 2006 – O. Țentea, S. Cleșiu, Fortificația și necropola romană de la Galați, cartier „Dunărea“. Raport arheologic, *CercArh* 13, 39-88.
- Țentea, Oltean 2006 – O. Țentea, Ioana A. Oltean, The Lower Danube Roman Limes at Galați (Romania). Recent results from ground excavation and aerial photographic interpretation, *Roman Frontiers Studies*, Léon, 2006 (în curs de publicare).
- Zahariade 1999 – M. Zahariade, How and when the legion XI Claudia arrived in Lower Moesia, *Limes 17 Zalău*, 599-607.